

Абу-л-Муин Насафий юртимиздан етишиб чиккан буюк мутакаллимлардан бўлиб, у кадимий шаҳарларимиздан Самаркандда Абу Мансур Мотуридий асос солган қарор топган мотуридия таълимотининг дунёда кенг миқёсда тарқалишида муҳим роль ўйнаган аллома ҳисобланади. Насафий хакида маълумот келтирилган манбаларда унинг куйидаги китоблари зикр этилади[1]: “Шарх ал-жомеъи-л-кабир ли-ш-Шайбоний” (“Шайбонийнинг “Ал-Жомеъ ал-кабир” асарига шарх”), “Ал-ъумда фи усули-д-дин” (“Дин усуллари илми асослари”), “Изоҳу-л-манҳаж ли кавни-л-акли хужжатан” (“Ақлнинг хужжат эканлиги тўғрисидаги далилларни ёритиш”), “Манохижу-л-аиммати фи-л-фуруъ” (“Фаръий масалаларда имомларнинг йўналишлари”)[2]. “Табсирату-л-адилла”, “Ат-Тамхид ли кавоиди-т-тавхид”, “Баҳру-л-калом”, “Тасаййуду-л-кавоид фи илми-л-ақоид” (“Калом илмида қоидаларни овламок”), “Ал-Ифсод ли-ҳадди-л-илҳод” (“Қофирлик найранглари йўқка чиқариш”).

Хозирги маълумотларга кўра бу асарлардан “Табсира”, “Тамхид” ва “Баҳру-л-калом”дан бошқалари бизгача етиб келмаган, деб ҳисобланади. Биз куйида ушбу асарлардан “Тамхид” хусусида тўхталмоқчимиз.

Тўлиғича “Ат-Тамхид ли кавоиди-т-тавхид” (“Тавхид қоидаларига муқаддима”) номи билан аталган асар дин асослари хакида фикр юритади. У “Табсира” китобининг мухтасар, мўъжаз шакли, ёки бошқача айтганда, унинг муфассал фикҳристи кабирдир. Чунки бу асарда “Табсира”нинг боблари ва фасллари айнан такрорланган[3]. Насафий ҳар бир масалани кўриб чиққандан кейин ўша масалани ўзининг “Тамхид”ида мухтасар ҳолда баён қилганини сезиб, шундай дейди: “Мана бу масала бўйича гап ва далиллар кўп. Уларнинг баъзилари “Табсирату-л-адилла”да зикр қилинган. Бинобарин, ушбу “Тамхид” номи китобимизда фақат унинг зикрини мухтасар қилганмиз”[4]. Шунга қарамадан, “Тамхид”нинг қиммати “Табсира”дан кам эмас. Чунки бу китоб ақидавий масалаларга чуқур қиришмасдан, фақат аҳлу-с-сунна ва-л-жамоанинг қарашлари хакида тез ва қулай маълумот олишни хоҳлаган кишилар учун муҳим манба ҳисобланади. “Тамхид” асарини илк бор 1986 йил араб олими Жибуллоҳ Хасан Аҳмад Мисрнинг “Дору-л-табиъати-л-Мухаммадия” нашриётида чоп эттирди. Умумий ҳажми 33 бобдан иборат асарнинг дунёдаги турли мамлакатлари кўлёмалар фондида 15 дан ортиқ нодир нусхаси сақланаётгани маълум[5]. Уларнинг аксарияти Туркия кутубхоналаридадир: 1. Atif Efendi кутубхонасида сақланаётган 719/1320 йилда кўчирилган, умумий ҳажми 181 варақ бўлган 1282 рақамли ҳамда 684/1285 йилда кўчирилган 117 варақдан иборат 1221 рақамли кўлёмма. 2. Üniversite кутубхонасида сақланаётган 534/1140 йилда кўчирилган, 53 варақдан иборат 268 рақамли кўлёмма. 3. Bayezid кутубхонасида сақланаётган 710/1311 йилда кўчирилган 158 варақдан иборат 3078 рақамли кўлёмма. 4. III Ahmed кутубхонасида сақланаётган 1866 рақамли кўлёмма. Ушбу кўлёмма 24 варақдан иборат бўлиб, кўчирилган санаси номаълум[6]. 5. Hamidiye кутубхонасидаги 722 рақамли жами 81 варақдан иборат нусханинг кўчирилган йили ва хаттоти номаълум. 6. Fatih

кутубхонаси сақланаётган 61 варақдан иборат 3084/I рақамли кўлёзма 687/1288 йил Мухаммад ибн Аҳмад томонидан кўчирилган. 7. Şehid Ali Раға кутубхонасида сақланаётган 1579 рақамли 99 варақдан иборат кўлёзма 1201/1787 йил Абдурахим Мухаммад томонидан кўчирилган. 8. Karazelebizade кутубхонасида сақланаётган 347/5 рақамли 44 варақдан иборат кўлёзма Мухаммад ибн Али томонидан 702/1303 йил кўчирилган.

Мисрнинг машҳур “Дору-л-кутуби-л-мисрийа” кутубхонасида мазкур асарнинг 41 рақам остида сақланаётган 735/1335 йил Бухорода хаттот Абу-л-Косим Салоҳ ибн Жубайр томонидан кўчирилган кўлёзма, Б 22991 рақам остидаги 783/1379 йил Мухаммад ибн Мухаммад Шахир томонидан кўчирилган кўлёзма ҳамда 172 рақамли Йусуф Аҳмад Адхам Ханафий томонидан 874/1470 йил Коҳирада кўчирилган кўлёзмадан иборат учта нодир нусхаси мавжуд.

Шунингдек, “Тамхид”нинг тўртта нусхаси ЎзФА Абу Райхон Беруний номидаги Шаркшунослик институти кўлёзмалар фондида мавжуд: 1. 177/IV рақамли 47 варақдан иборат кўлёзма насх хатида 672/1274 йил номаълум хаттот томонидан кўчирилган. Китоб яхши сақланган. Таякиси чармдан. Варақлари сарик шарк коғозидан бўлиб, ҳар бир бети пойгирланган. Фасллар кизил сиёҳ билан ажратилган. Асарнинг ушбу қисмида қабр азоби[7], хидоят ва залолат[8], казо ва қадар[9], афъолу-л-ибод[10] (бандаларнинг амаллари), ризк, мутавалладот[11] (инсон болалари) ва иститоат[12] каби қаломий масалалар ёритилган. 2. 8221/I рақами остидаги 41 варақдан иборат кўлёзмани 1181/1768 йил Ёдгор Мирзо Курбон Бухорода насх хатида кўчирган. Нусха пойгирланган. Калин шарк коғозидан ёзилган. Ҳар бетда 19 қатордан битилган. Китобнинг бошланишидаги 7 бетда доғлар пайдо бўлган. Муаллиф наздидаги айрим муҳим сўз ва жумлалар кизил сиёҳ билан ажратилган. Мазкур қисмда шиа аҳлидан бир жамоанинг ҳамр ва лавотани ҳалол санаганлиги кескин қораланган[13]. 3. 3185/V рақамли кўлёзма жами 18 варақдан иборат. У 739/1339 йил настаълӣк хатида сарик шарк коғозига кўчирилган. Хаттоти номаълум. Мукова ва таякиси чармдан. Ҳар бетда 15 қатордан. Биринчи бети бошқа, афтидан, кейин кўчирилиб, кўшилган. Асосан, имон, шафоат, имомат ва азобу-л-қабр (қабр азоби) фаслларини қамраган. 4. 2521 рақамли кўлёзма 47 варақдан иборат. Кўчирилган санаси ва хаттоти номаълум. Юпка шарк коғозидан ёзилган. Ҳар бетда 15 қатор бор. Биринчи бетнинг муковаси ажралган. Пойгирланган. Мукова ва таякиси чармдан. Бу кўлёзма нусхада ҳам баъзи жумлалар кизил сиёҳ билан ажратилган.

“Тамхид” ҳажм жихатидан “Табсира”дан кичик, шунинг билан бирга, фаслларини айнан такрорлагани боис, мазкур асар “Табсира”нинг “Чўнтақбоп шакли” номини олган[14].

Асарнинг кўплаб нусхаларига эгаллиги, шунингдек, Хусаний ибн Али Сифнокий (ваф. 710/1310) каби олимлар томонидан ёзилган бир қанча шарҳларга[15] ҳам эгаллиги унинг қалом илми тарихи, ривожланиш босқичларини ўрганиш ҳамда ақсар адашган фиркаларга ўринли раддиялар бериш борасида қимматли манба эканлигини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларни турли диний-сиёсий оқимларнинг бузғунчи гоҳларидан асраш, уларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришда Абу-л-Муин Насафий

илмий-маънавий мероси мухим ахамият касб этади. Зеро, Президентимиз айтганларидек, “Гояга карши гоя, фикрга карши фикр, жахолатга карши маърифат билан курашиш” да аждодларимиз хаёт йўллари ва асарларининг роли бекиёсдир. Айникса, Абу-л-Муин Насафий асарлари акидавий масалалар чукур илмий тахлили ва ханафия мазхабидаги мотуридия таълимотига хос ечими билан юртимиздаги баркарор тинчлик, шу билан бирга четдан кириб келаётган турли “гоя” ларга раддиялар беришда алохида ўрин эгаллайди.

---

[1] Лакнавий. Ал-Фавоиду-л-бахия. –Б. 90; Броккелман. Ж. 1. –Б. 547; Доирату-л-маорифи-л-исломия. Инглизча нашри. –Б. 414-415; Багдодий. Изоху-л-макнун. Ж. 1. –Б. 156 ва Ж. 2. –Б. 563; Багдодий. Хадяту-л-орифин. Ж. 2. –Б. 487; Кураший. Ал-Жавохиру-л-музия. –Б. 189; Кутлубуга. Тожу-т-тарожим. –Б. 58; Хожи Халифа. Кашфу-з-зунун. –Б. 225, 337, 484, 570, 1845; Умар Ризо Каххола. Муъжаму-л-муаллифин. Ж. 12. –Б. 66; Муъжаму-л-матбуъоти-л-арабия ва-л-муарраба. Ж. 4. –Б. 1854; Зириклий. Ал-Аъллом. Ж. 8. –Б. 301.

[2] Тўликрок маълумот олиш учун каранг: Окилов С. Абу-л-Муин Насафий илмий мероси ва мотуридия таълимоти. –Б. 74-78.

[3] Насафий. Тамхид. Мукаддима. –Б. 1; Абу-л-Муъин Насафий. Ат-Тамхид ли-кавоиди-т-тавхид (Тавхид коидаларига мукаддима). Элмурод хожи Холмурод хожи ўгли таржимаси. –Т.: Мовароуннахр, 2006. –Б. 96.

[4] Насафий. Тамхид. –Б. 69.

[5] Каранг: Окилов С. Абу-л-Муъин ан-Насафий илмий мерооси ва мотуридийа таълимоти. –Б. 64-66.

[6] Язичиўгли M.Maturidi kalam ekolu'nun iki buyuk simasi: Ebu Mansur Maturidi ve Ebu'l-Mu'in Nesefi // Ankara universetesi basimevi. –Ankara, 1985. –Б. 253.

- [7] ЎзФА Асосий кўлёмалар фонди. № 177-III ракамли кўлёмза. –В. 190 а.
- [8] Ўша манба. –В. 187 б.
- [9] Ўша манба. –В. 187 а.
- [10] Ўша манба. –В. 184 а.
- [11] Ўша манба. –В. 183 а.
- [12] Ўша манба. –В. 175 а.
- [13] ЎзФА Асосий кўлёмалар фонди. № 8221 ракамли кўлёмза. –В. 35.
- [14] Насафий. Табсира. Ж I. Ebu'l Muon Nesefo ve Tebsiratъ'l-edille. –Б. 12.
- [15] Сигнакийнинг “ат-Тасдид” асари хакида “Табсира”нинг Туркиянинг Фотих кутубхонасида 2907 раками билан сакланаётган кўлёмза нусхасида маълумот берилган: Табсирату-л-адилла. Кўлёмза. –Истанбул: Фотих кутубхонаси. Инв.2907. –В. 1 а-1б.